

Redaktionen

Inledning

Vid mitten av 1990-talet blev djurrättsrörelsen för en period samhällets fiende nummer ett. Mjölkbilar brann, minkar släpptes ut, ungdomar köttvägrade och vuxenvärlden rasade. I mellanmjölkens land blev varje tallrik plötsligt ett ideologiskt slagfält. Norrländsk hardcore, svensk anarkism och importerad miljöradikalism förenade sig till ett fantasmatiskt hot som satte full fart på ideologiproduktionen till djurutnyttjandets försvar. Djurindustrierna och de ansvariga politikerna upprepade mantrat om att Sverige hade ”världens bästa djurskydd”, och att det inte fanns någon anledning till oro. Säpo bevakade misstänkta veganterrorister och i kulturdebatten ifrågasattes vad köttens unga renegater egentligen hade för drivkrafter. Var de välvilliga idealister som gav röst till de röstlösa eller var de fanatiska misantroper ute efter att torpedera människovärdet? Inte sällan blev svaret det sistnämnda. En ansedd kritiker i *Dagens Nyheter* sammanfattade attityden väl när han år 1997 dundrade att ”Hos veganerna kan man verkligen tala om ett hat mot människan”.¹

Inom vänstern var mottagandet av djurrättstanken ibland varmare. För en del framstod kampen för djuren som en logisk förlängning av de socialistiska idealen om jämlikhet och identifikation med jordens förtrampade. Men lika ofta avfärdades engagemanget som individualistisk och livstilstilskt. Vegetarism sågs som naivt konsumentmaktstänkande, medan solidaritet med djur avfärdades för att kamraterna gris, hund och kyckling inte kunde visa någon solidaritet tillbaka (som om solidaritet var ännu en borgerlig utbytesrelation och inte grundades i en identifikation med andras lidande). I vilket fall som helst kunde inte djurens rättigheter göras till någon framskjuten vänsterfråga.²

I dag, tjugofem år senare, är läget på många sätt annorlunda. Det skrivs inte längre några

1 Leif Zern, ”Rättans renässans ett faktum”, i *Dagens Nyheter*, 11 januari 1997.

<http://www.dn.se/arkiv/kultur/kronika-leif-zern-rattans-renassans-ett-faktum/> Diskursen om 1990-talsveganismen som ett hot mot samhällsordningen har fångats väl i journalisten Magnus Lintons reportagebok *Veganerna – en bok om dom som stör* (2001), liksom i Lisa Gålmarks *Skönheter och odjur. En feministisk kritik av djur-människa-relationen* (2005).

2 För en diskussion om vänsterns förhållande till djurrättsidéerna, se Toivo Jokkala och Pelle Strindlund, *Djurrätt och socialism* (2001).

kultursidesartiklar som jämför veganer med ”djävulsdyrkare” och ”rödgardister”.³ I skuggan av klimatkatastrofen har köttätandet börjat uppmärksammas som en värre skurk kring matbordet än veganismen. Matbloggare och Youtubestjärnor har populariserat det animaliefria köket, helvegetariska matmagasin har dykt upp i tidningshyllorna och Sveriges television har sänt sitt första veganska matlagningsprogram. Utbudet av vegetabiliska produkter i butikerna har ökat dramatiskt, samtidigt som skolbespisningar och arbetsplatser har börjat införa ”vegetariska dagar” varje vecka. Miljardärer och storföretag har börjat investera i ”odlat kött” och nya växtbaserade köttalternativ, samtidigt som politikerna har börjat överväga reformer för åstadkomma ett samhälleligt ”proteinskifte” från animalisk till vegetabilisk föda. Till och med lyxkrogarna, den gamla köttregimens starkaste fästen, har börjat haka på ”vegotrenden”. Halvvägs genom 2010-talet kallar sig uppemot var tionde svensk för vegetarian eller vegan.⁴ Enligt en färsk undersökning gäller detsamma för var femte kvinna mellan 16 och 25 år.⁵

I takt med att 1990-talets fruktade veganrörelse växte upp har också vegetarismen genomgått en snabb, om än långt ifrån fullständig, normalisering.⁶ Men samtidigt har de radikala djurrättsliga idéerna skjutits i bakgrunden. Matfrågan, som under en tid på 1990-talet laddades med en revolutionär vrede mot samhällets orättvisor, har i dag i mångt och mycket förvandlats till en privat hälsofråga, ett uttryck för den personliga identiteten, eller ett sätt att utöva ”grön konsumtion”.

Det har i dag blivit acceptabelt att kritisera animalieproduktionen och -konsumtionen ur miljöperspektiv, men den som reser frågan om djurens rättigheter möts ofta bara av en besvärad tystnad. När ämnet kommer på tal i den offentliga debatten leds diskussionen snabbt in på andra spår. Delvis beror detta på att frågan är politiskt ohanterlig. Frukten för att förlora väljare gör att få politiker vågar ifrågasätta vår djurkonsumerande livsstil *som sådan*. Och det är ingen obefogad rädsla. Hela diskursen kring animaliekonsumtionen organiseras fortfarande kring en påtaglig ängslan för att något ska ta ifrån oss. Motviljan mot förändring gör sig inte minst

3 Zern, ”Råttans renässans”, i *Dagens Nyheter*, 11 januari 1997.

4 Novus opinionsundersökning på uppdrag av Djurens Rätt, 23 mars 2016.

5 Klimatbarometern 2017, utförd av Sifo på uppdrag av WWF..

6 Samtidigt som allt fler svenskar identifierar sig som vegetarianer och veganer fortsätter köttkonsumtionen ligga på historiskt höga nivåer. År 2015 åt svensken 87,3 kilo kött per person, vilket motsvarar ökning med 60 procent sedan 1960-talet. Se Henrik Ennart, ”Historisk omställning av matvanorna i Sverige”, i *Svenska Dagbladet*, 29 oktober 2016.

påmind varje gång det kommer en ny varningsrapport om klimatet eller ett nytt avslöjande om djurplågeri i djurfabrikerna. Det är som att alla sådana avslöjanden måste åtföljas av en försäkran om att de egentligen inte betyder något: ”Naturligtvis måste du inte *helt* sluta äta kött, mjölk och ägg!” ”Välj klimatsmarta produkter!” ”Välj mer djurskyddat kött!” ”Köp svenskt!” Refrängen blir snabbt bekant. Att framföra att respekt för andra kännande varelser kräver långt mer än att ”minska köttkonsumtionen” eller ”handla ekologiskt” ligger dock fortfarande långt utanför samhällets förståelsehorisont. Miljö- och hälsoargumenten mot animaliekonsumtionen kan passera för att de är tånjbara och inte hotar att ta ifrån oss någonting. Dessa perspektiv ber oss bara att tänka på *vad* vi äter – inte på *vem* vi äter. De insisterar aldrig på att det finns kroppar som inte är våra att inkräkta på. De säger aldrig att det finns liv som inte är våra att råda över. De påminner oss aldrig om kriget mot djuren.

Så fortsätter vi att debattera minimala reformer – större burar, längre kedjor, mindre utsläpp – medan vi i stort förblir passiva inför det djurindustriella komplexets framfart. Samtidigt är det en djupt cynisk passivitet. För på någon nivå vet alla vad som sker. Alla vet att det som händer med djuret innan det hamnade på tallriken inte kan ha varit någon vacker syn. Alla vet att de aldrig skulle vilja ta djurets plats och dela dess upplevelser. Alla vet att de inte skulle vilja utsättas för den ”djuromsorg” som varje år dödar över hundra miljoner djur bara i det svenska lantbruket.⁷

Ändå är det få som lyckas mana sig själva till handling. Eller kanske snarare: det är få som *kan* agera, eftersom varje försök att ta djurförtrycket på allvar är att kliva långt utanför samhällets bekvämlighetsramar. Alla tycker att djur ska behandlas väl, men att ifrågasätta om vi har rätt att ”behandla” dem *alls* är fortfarande en förbjuden handling. Lättare då att spela med och fortsätta berätta för varandra att vi inte medverkar i ett brott av världshistoriska proportioner. Lättare att upprepa att det vi gör bara är ”naturligt”, ”normalt” och ”nödvändigt”.

För man vill ju inte vara en sådan där jobbig typ. En sådan där som stör.

Vi som gjort detta nummer av *Fronesis* anhåller ändå om att få störa ett ögonblick. Vi menar att vår behandling av andra kännande, medvetna varelser är en av vår tids största etiska utmaningar – ja, kanske den största utmaning som människan någonsin uppställt för sin egen fattningsförmåga. Vi menar att när tusentals individer dödas varje gång ditt hjärta slår så duger

⁷ Se Jordbruksverkets statistikdatabas:

<https://www.jordbruksverket.se/etjanster/etjanster/etjansterforutvecklingavlandsbygden/statistikdatabas>

det inte att upprepa inlärd plattityder om vad som är ”normalt” och ”naturligt”. Vi menar att det enda som är ”nödvändigt” här är att snarast möjligt förstå och förändra den samhällsordning som möjliggör allt detta.

Med detta nummer vill vi därför inte bara ännu en gång uppmärksamma de etiska skälen för att uppvärdera djurens ställning. Vi vill också introducera en rad perspektiv och debatter som rör sig kring ”djurets” plats, funktion och betydelse *i samhället*. Hur ser det samhälle ut som systematiskt utnyttjar djur? Vilken är dess ideologiska och materiella sammansättning? Genom vilka idéer, processer och institutioner upprätthålls djurens underordning? Hur samspelar djurförtrycket med förtrycket av olika människogrupper? Hur har den rådande ordningen uppkommit och vilka utvecklingstrender kan vi se i dag? Vilka motsättningar och öppningar finns i systemet och vilka möjligheter finns att förändra detsamma? Alla texter i detta nummer kretsar på något sätt kring dessa frågor.

Djurens rättigheter

Vår ambition med de texter som samlats i detta nummer har alltså varit att sätta behandlingen av djuren i en bredare kritisk sociologisk och politisk belysning som ofta har saknats i den moralfilosofiska litteraturen om djurs rättigheter. Samtidigt måste några inledande ord sägas om de senaste årtiondenas revolution inom djuretiken – och dess begränsningar.

Under en lång period kretsade debatten om djurens moraliska ställning, både i Sverige och internationellt, kring en praktisk filosofi i analytisk ”Oxbridge”-anda. Filosofer som utilitaristen Peter Singer och rättighetsetikern Tom Regan formulerade under 1970- och 1980-talen de givna idémässiga utgångspunkterna både för den akademiska debatten och djurrättsrörelsen.⁸

Den filosofiska omvälvning som denna nya generation av djuretiker stod för låg i att de utvidgade tillämpningsområdet för våra etablerade moralläror utanför den mänskliga arten. Hur kan det komma sig, frågade de, att etiken kräver full hänsyn till människors upplevelser och intressen men inte till andra djurs? Hur kan det komma sig att människors existens som autonoma subjekt utgör skäl för att tillskriva dem okränkbara rättigheter, samtidigt som andra

⁸ Se Peter Singer, *Djurens frigörelse* (1992 [1975]); Tom Regan, *Djurens rättigheter – en filosofisk argumentation* (1999 [1983]). För en bred introduktion till den moderna djuretiken och dess varianter på svenska, se Lisa Gålmark (red.), *Djur & människor. En antologi i djuretik* (1997).

djur alltjämt kan reduceras till egendom och resurser för människor att använda efter eget godtycke? Finns det inte också många andra varelser som kan uppleva smärta och lidande, lycka och välbefinnande? Är inte dessa varelser individer med egna liv och upplevelser som spelar roll för dem själva, alldeles oberoende av vilken nytta de kan vara till för oss? Kort sagt, finns det någon moraliskt relevant skillnad mellan människor och andra djur som kan motivera de radikalt skilda måttstockar vi använder för att värdera behandlingen av olika arter?

Från 1970-talet och framåt exploderade litteraturen kring dessa frågor. Redan i början av 1990-talet kunde en av de inblandade författarna notera att tidens filosofer hade producerat mer litteratur om djurens moraliska ställning under de senaste tjugo åren än de gjort under de föregående 2 000 åren tillsammans.⁹ Och inte sällan landade dessa arbeten i slutsatsen att något var fruktansvärt fel med våra nedärvda attityder till djur. Den traditionella moralen började allt mer framstå som grundad i en simpel fördom, en fördom som i djurrättslitteraturen fått namnet ”speciesism” (efter engelskans species, ”art”). Den speciesistiska diskrimineringen, framhöll djurrättsteoretikerna, var precis lika logiskt oförsvarbar som rasism och sexism – och därtill en källa till massivt lidande och en för tidig död för miljarder oskyldiga varelser varje år.

Djurrättsfilosofins synliggörande och dekonstruktion av speciesismen tvingar fram ett val. Antingen omfamnar vi tyranniets princip – det vill säga att makt ger rätt – och fortsätter som vanligt. Eller så måste vi radikalt förändra vårt förhållande till djuren. Som författaren Brigid Brophy uttryckte det i en essä från 1965 som på många sätt föregrep den djuretiska utvecklingen under 1970-talet:

När vi en gång erkänner att andra djur har liv och känslöförmåga tvingas vi medge vad som härav följer, nämligen deras rätt till liv, frihet och strävan efter lycka. [...] Att jag tycker om smaken på fårkött berättigar mig inte till att döda ett får, lika litet som det att jag kanske tycker om smaken på människokött skulle ge mig rätt att döda dig. Att föra fram argumentet att vi människor äger förmåga till komplexa, mångfacetterade tankar och känslor, medan ett fårs upplevelse av omvärlden troligen är av enklare slag, är lika ohållbart som att jag skulle kunna slakta och äta upp dig på grund av att jag är en mer förfinad person som kan uppskatta Mozart, logik och kannibalism, medan din

⁹ Andrew N. Rowan, ”Formulation of Ethical Standards for Use of Animals in Medical Research, i *Toxicology Letters*, nr 68 (2003).

föreställningsvärld tycks mig begränsad till *Mitt Livs Novell* och spagetti på burk. För kärnpunkten är vad ditt liv och dina förnimmelser är värda för dig, inte för mig, och vad fårets liv och fåraktiga förnimmelser är värda för fåret.¹⁰

Att bryta med speciesismen innebär att sluta se djurens intressen, upplevelser och liv som automatiskt mindre värda och uppgradera dem till varelser förtjänta av full moralisk hänsyn. I praktiken, menade de nya djurrättsfilosoferna, kräver detta ett avskaffande av de allra flesta av våra djurutnyttjande praktiker. Att respektera djur som individer är helt enkelt oförenligt med att döda dem för deras kött, hålla dem i fångenskap för att utvinna andra produkter från dem, eller använda dem för underhållning eller plågsamma experiment.

Betydelsen av dessa insikter kan knappast överskattas. Samtidigt har djurrättsfilosofin haft ganska lite att säga om det speciesistiska samhället och dess uppbyggnad. De sociala, kulturella, ekonomiska och politiska relationerna mellan människor och andra djur har huvudsakligen behandlats inom andra discipliner, och långt ifrån alltid med en djurrättsligt informerad blick. Man skulle till och med kunna säga att det är först under de senaste åren som humanvetenskapliga djurstudier verkligen förenats med den kritiska djurrättsfilosofin till ett nytt fält av *kritiska djurstudier* – en utveckling som i sig har en historia.

Djurstudier och kritiska djurstudier

Radikaliseringen inom djuretiken och djurrättsrörelsens uppkomst indikerar att den traditionella artdiskursen hamnat i något av en kris. Vi tycks befinna oss i en situation där gamla sanningar inte längre förmår förklara världen på ett övertygande sätt. Denna kris kan i sin tur sägas vara produkten av en större konjunktur av samhällsförändringar som just i vår tid öppnat särskilda möjligheter för ett ifrågasättande av den traditionella synen på djur. I den sociala och politiska sfären har vägen mot rättigheter för djur röjts upp av arbetarrörelsens demokratikamp och av de nya sociala rörelser som ifrågasatt en lång rad traditionella ojämlikheter. Inom naturvetenskapen har evolutionsbiologin suddat ut gränserna mellan djur och människor, och sedan 1970-talet har den kognitiva etologin kastat nytt ljus över djurens mentala liv. Vidare har den växande medvetenheten om de ekologiska kriserna bidragit till en ny känslighet för hur människans

10 Brigid Brophy, "Att hålla fast vid en illusion" [1965], i Stanley Godlovitch, Roslind Godlovitch och John Harris (red.), *Djur, människor, moral. En analys av djurförtrycket* (1976 [1971]), s. 157–158.

samhällen förhåller sig till den naturliga världen. Parallellt med allt detta har nya teoretiska, biomedicinska och teknologiska utvecklingslinjer öppnat en ny ”posthumanistisk” horisont där distinktionerna mellan natur och kultur, människa och maskin, levande kött och digital kod inte längre framstår som självklara.

Tillsammans har dessa trender lett till en relativisering av den humanistiska föreställningen om ”Människan” som universums medelpunkt. Inom samhällsvetenskaperna och humaniora har denna dislokation (och detronisering) av människan givit upphov till ett nytt intresse för ”djurfrågan”, *the animal question* – det vill säga ett fördjupat engagemang för den teoretiska innebörden av art och artskillnader.¹¹ Resultatet har blivit ett nytt tvärvetenskapligt fält av ”människa–djur-studier” som riktat särskild uppmärksamhet mot konstruktionen av människor, djur och natur som betydelsebärande och kulturgrundande kategorier.

Detta forskningsfält har varit fruktbart när det gäller att kartlägga hur de sociala interaktionerna och relationerna mellan människor och andra djur har sett ut i olika samhällen vid olika tider. Samtidigt har stora delar av detta fält inte lyckats bryta med normalvetenskapens antropocentrism. En del forskare inom fältet medverkar aktivt i exploateringen av djur, och i många studier uppfattas djur fortfarande som passiva objekt som finns till för människor att studera. Och inte sällan har analyserna stannat vid vad förhållandet till andra arter kan lära oss om människan, helt utan kritiskt ifrågasättande av de dödliga konsekvenser samma sociala relationer har för de inblandade djuren.

Något liknande gäller också för delar av den annars så radikala ”posthumanistiska” filosofin. De posthumanistiska tankeströmningarna har invänt mot dualismen mellan människan och hennes omgivning och påtalat att våra identiteter och kroppar alltid konstitueras i samspel med världen omkring oss. Människor, djur, natur, kultur, organisationsformer, teknologier och informationsflöden samkonstituerar varandra genom att växelverka och sammansmälta i komplexa materiell-semiotiska nätverk. Genom att lyfta fram att tingen omkring oss inte är passiva utan blir ”agentiska” i samspel med människor, djur och omgivande materialiteter har posthumanismen fungerat som ett nyttigt korrektiv mot vissa naiva socialkonstruktivistiska perspektiv. På så sätt har den ytterligare underminerat synen på djur och natur som motståndslösa inskriptionsytor för människors kulturella föreställningar.¹² Samtidigt har posthumanismens egen upptagenhet vid gränsupplösning och ”hybriditet” ibland lett till en utslätad ontologi som inte *a*

11 Se till exempel Cary Wolfe (red.), *Zoologies: The Question of the Animal* (2003).

priori gör någon skillnad på olika sociala relationer, biologiska organismer och materialiteter. Risken med detta är att tingens betydelseskapande kapaciteter görs till en fetisch, samtidigt som man i ”antiessentialismens” namn osynliggör en distinkt kategori av kännande varelser som i just kraft av deras fysiska och mentala konstitution borde kunna göra anspråk på särskild moralisk uppmärksamhet. I praktiken har denna fetischism lett en del posthumanister till att jämställa bakterier med människor, samtidigt som den posthumanistiska litteraturen förblivit märkligt oengagerad i frågor som rör vår behandling av andra djur.¹³

Dessa brister i moraliskt och politiskt ansvar inom delar av djurstudiefältet har lett till en motreaktion organiserad under beteckningen ”kritiska djurstudier”.¹⁴ Kritiska djurstudier står för ett systemkritiskt och aktivistiskt förhållningssätt där det uttalade målet är ett avskaffande av människans exploatering och förtryck av andra djur. För detta ändamål hämtar de kritiska djurstudierna inspiration från djurrättsfilosofi, anarkism, feminism, queerteori, ekopedagogik, kritisk teori och intersektionella perspektiv för att formulera en holistisk vision om global rättvisa och *total liberation* för alla förtryckta grupper.

Ur kritisk djurstudiesynvinkel är djurs och människors frigörelse inte bara frågor att kontempera, de är konkreta förändringar som måste genomföras. I en lidande värld är teoretikerns ansvar inte bara att beskriva och förklara, utan också att intervensera. Istället för att behandla ”djurfrågan” eller ”det posthumana” som det senaste *academic chic* vill kritiska djurstudieforskare dra uppmärksamheten till *djurens verklighet* och vad som kan göras för att förändra den.¹⁵

Det är i de kritiska djurstudiernas anda vi har arbetat med detta nummer av *Fronesis*. För

12 För en introduktion till det posthumanistiska fältet på svenska, se Cecilia Åsberg, Martin Hultman och Francis Lee (red.), *Posthumanistiska nyckeltexter* (2012).

13 Dessa och andra problem – och möjligheter – med posthumanismen diskuteras mer utförligt i Zipporah Weisberg, ”The Trouble with Posthumanism: Bacteria are People Too”, i John Sorenson (red.), *Critical Animal Studies: Thinking the Unthinkable* (2014).

14 För en översikt över detta fält och dess framväxt se Anthony J. Nocella, John Sorenson, Kim Socha och Atsuko Matsuoka (red.), *Defining Critical Animal Studies* (2014); John Sorenson (red.), *Critical Animal Studies: Thinking the Unthinkable* (2014); Nik Taylor och Richard Twine (red.), *The Rise of Critical Animal Studies: From the Margins to the Centre* (2014); John Sanbonmatsu (red.), *Critical Theory and Animal Liberation* (2011).

15 Se Helena Pedersen och Vasile Stănescu, ”Series editors’ introduction: What is ’Critical’ about Animal Studies? From the ’Animal Question’ to the ’Animal Condition’”, i Kim Socha, *Women, Destruction, and the Avant-garde: A Paradigm for Animal Liberation* (2012).

att vi tror att teori och praktik är ouplösligt sammanlänkande. För att vi tror att valet står mellan veganism och barbari. Och för att vi tror att djurförtrycket bara kan motarbetas effektivt om vi förstår det samhälle i vilket det uppträder. Som flera texter i det här numret återkommer till handlar det också om ett existentiellt vägval: Vad är det för varelser vi gör oss själva till genom att exploatera andra? Hur blev vi så här? Och viktigast av allt: vad *vill* vi vara? Det gäller med andra ord en ödesfråga både för djuren och oss själva. Som av förgrundsfigurerna inom fältet, John Sanbonmatsu, skriver: ”Bara genom att uppmärksamma vilka monster vi gör oss själva till genom att utöva oupphörlig och obeskrivlig brutalitet och våld mot medvetandena och kropparna hos andra kännande varan-i-världen kan vi börja konstruera en berättelse om vilka och vad vi är.”¹⁶ Detta nummer är ett bidrag till den berättelsen.

16 John Sanbonmatsu, *The Modern Prince: Critical Theory, Left Strategy, and the Making of a New Political Subject* (2004), s. 222.